

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən və yeni iqtisadi sistemə, bazar iqtisadiyyatına keçdikdən sonra iqtisadiyyatda islahatlar aparılmış, iqtisadiyyatın bir çox sahələrində olduğu kimi dövlətin əsas maliyyə planı olan dövlət büdcəsi də yenidən işlənib hazırlanmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin öyrənilməsi ən vacib məsələlərdən biridir. Büdcə gəlirləri dövlət gəlirlərinin yaranmasında yaxından iştirak edir. Büdcə gəlirlərindən başqa dövlət gəlirlərinə büdcədən kənar fondlar və dövlət sektorunun vəsaitləri də daxildir. Oudur ki, büdcə gəlirləri dövlət gəlirlərindən fərqli olaraq dar mənə kəsb edir.

Dövlət bir sıra tədbirləri həyata keçirmək üçün lazımı miqdarda maliyyə vəsaiti ilə təmin olunmalıdır. Dövlətin xərclərinin tam maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün vəsait lazımdır. Deməli, büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarını yerinə yetirilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Bu baxımdan büdcə gəlirləri çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onlar pul vəsaitləri fondunun formalaşması prosesində yaranmış iqtisadi münasibətləri əks etdirir və müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun IX maddəsinə əsasən büdcə gəlirləri aşağıdakı bölmələr hesabına formalaşır:

- ✓ Vergilərdən daxilolmalar;
- ✓ Vergi olmayan gəlirlər;
- ✓ Əsaslı gəlirlər;
- ✓ Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transfərtlər)

Vergilərdən daxilolmalar büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Vergilər – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişlərdir.

Vergi siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla, ölkədə bazar münasibətlərinə keçirilməsində, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya

olunmasında, iqtisadiyyatın inkişaf etməsində və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Vergi siyasətinin bu tələblərə uyğun olaraq həyata keçirilməsi, onun nəzəri-metodoloji əsaslarının dəqiq müəyyənləşdirilməsini, müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsini, aparılan iqtisadi islahatların aparıcı qüvvəsi kimi iqtisadiyyatın hazırki strukturunu və beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını tələb edir. Müasir dövrdə vergitutmanın bütün sahələrinin tədqiqinə və dərinlən öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu, dolayısı vergilərə də aiddir. Dolayısı vergilər içərisində isə ƏDV xüsusi yerə malikdir. ƏDV-nin Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində roluna həsr etdiyimiz buraxılış işinin mövzusunun aktuallığını da məhz bununla əsaslandırmaq olar.

Buraxılış işi girişdən, 5 paragrafi əhatə edən iki fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış və tədqiqinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Birinci fəsildə dolayısı vergilərin və ƏDV-nin sosial-iqtisadi mahiyyəti açıqlanmış, beynəlxalq təcrübədə ƏDV-nin tətbiqi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir.

İkinci fəsil ƏDV-nin Azərbaycanda tətbiqi və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində rolunun təhlilinə həsr olunmuşdur.

Nəticə hissəsində təhlilin gedişində əldə olunan müddəalar ümumiləşdirilmiş və tövsiyə xarakterli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Sonda isə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

FƏSİL I. DOLAYI VERGİLƏRİN SOSIAL-İQTİSADI MAHIYYƏTİ VƏ BU SİSTEMDƏ ƏDV-NİN YERİ

1.1. Dolay i vergilərin sosial-iqtisadi mahiyyəti

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun vergi sisteminin qurulması tətbiq edilən vergilərdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Vergilər müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təsnifatlandırılır ki, bunlardan da əsas hesab olunan tutulma üsuluna görə təsnifləndirmanın üzərində dayanaq.

Tutulma üsuluna görə vergilər birbaşa və dolay i vergilərə ayrılırlar. Maddi sərvətləri toplanması prosesində vergi ödəyicilərinin gəlir və əmlakından bilavasitə tutulan vergilər birbaşa vergilərdir və bu vergilərin dəqiq məbləği məlumdur. Dolay i vergilər isə əmtəə, iş və xidmətin qiymətindən tutulan və qiymətlərin üzərinə dövlət tərəfindən qoyulan əlavə kimi tətbiq olunan vergilərdir. Dolay i vergilərə əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi və mədən vergisi aid edilir. Tutulma obyektinə görə dolay i vergilər:

- ✓ dolay i universal
- ✓ dolay i fərdi vergilər

Məsələn, əlavə dəyər vergisi dolay i universal vergi hesab olunur. Yəni bu vergi qanunvericiliklə tətbiq olunması qadağan edilməyən bütün məhsullara, işlərə və xidmətlərə tətbiq edilir. Aksiz vergisi isə dolay i fərdi vergi hesab olunur. Çünki bu vergi fərdi qaydada xüsusi müəyyən olunmuş mal və xidmətlərə tətbiq edilir.

Birbaşa vergilərlə dolay i vergilər arasındakı nisbət ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Çünki dolay i vergilər üzrə daxilolma vergi aparatının inkişafını tələb etmir. Azərbaycan iqtisadiyyatında hər il növbəti inkişaf səviyyəsinə nail olduqca, ümumi vergi daxilolmalarında dolay i vergilər üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi tərs mütənasib qaydada azalır. Birbaşa vergilər bir qayda olaraq fərdi qazanc və mülkdən ödənilən vergi sayılır, dolay i vergilərin əksəriyyəti isə real vergilər sayılır. İri məbləğdə pul vəsaitlərinin yığılması məqsədi daşıyan dolay i vergilər, dövlət xəzinəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının doldurulmasında son dərəcə